KALE DOR KAYIKO
Asociación Cultural Gitana
Ijitoen Elkarte Kulturala.
www.kaledorkayiko.org

HERRI IJITOAREN HISTORIA ETA KULTURARA HURBILKETA

JATORRIAK

Gure herria eta bere jatorriak aztertu ahal izateko, berau herri agrafoa izatea benetako "handicap" bat izan da. Hori dela eta, ikerketa gehienetan (baita hobeen dokumentatuenetan ere) baieztapen kontrajarriak ezezik gure kulturan zentzurik ez daukaten baieztapenak ere aurkezten dituzte.

Hala ere, gure hizkuntzaren (**ROMANO, ROMANI, ROMANES**) inguruan egindako ikerketa etimologikoetan oinarriturik, gaur Indiatik gatozela baiezta dezakegu, PUNJAB deituriko Indiako Iparrekialdeko alde batetik, hain zuzen.

1000. urtean, kondaira ugari egonik ere benetako arrazoiak ezagutzen ez ditugula, emigrazio bat eman zen. Europarako bidea hartu genuen, erromesaldi honetan behinola Egipto Txikia (Asia Txikia) deituriko alde bat zeharkatuz. Horregatik, hasiera batean **Egipziar/Egipziano** izena eman ziguten (hemendik gure sustraiak Egipton daudela esleitzearen oker historikoa). Beranduago, **Egipciano** hitzak jasandako eratorpenek gaur egungo **GITANO** hitzari eman diote bidea. **(euskeraz: ijito / ijitano / erromintxelaz?)**

Alde horretatik sortzen da, hain zuzen ere, ***Ijitoen Diaspora Handia***, Europa osoan zehar senitarte-talde zabaletan sakabanatuko garelarik.

1417. urtean (XV. mendea) ijitoak Europan, Lünenburg-en (Alemania), daudenaren lehenengo datu idatziak dauzkagu.

ESPAINIARA HELDUERA

Lehenengo datu idatzia ***1425.*** urtekoa (XV. mendea) da. Alfonso V Erregeak (Aragoiko Koroakoa, Zaragozan) JUAN DE EGIPTO MENOR eta bere familiaren alde emandako ibiltzeko baimen bat da berau. Ibiltzeko baimen honek, Estatuan zehar Konpostelako Santiagora erromes bezala pasatzeko eta garaian erromesei ematen zitzaizkien pribilejioez gozatzeko baimena ematen zien.

Egun horri jarraitu zioten ondorengo 74 urteetan zehar, ondo hartuak izan ginen, kultura ezberdin bat ondo ikusia zen ***kultur aberastasun*** garai batean (judu, arabiar, eta bestekin elkarbizitzan) aurkitzen bait ginen.

JAZARPENAK

Botere politikoak erresuma ezberdinen ***elkartze prozesua*** hasten du, eta prozesu honekin ezberdina den guztia erasoko da: Judutarrak (beraien dirua konfiskatu ondoren), arabiarrak (beraien lurrak hartu ondoren),... kanporatuak izango dira.

Baina ijitoak gutxi gara eta ez dugu, beraz, larregi molestatzen; lurrik ere ez daukagu eta, beraz, ezin gaitzakete sorterriratu. Gure askatasuna eta gure nomadismoa besterik ez ditugu (garaiko herri xehearekin kontrajartzen zena).

1499. urtean (XV. mendea) ijitoen aurkako lehenengo pragmatika argitaratzen da, hauek leku finko batean esklabo bezala finka daitezen helburuarekin, hau da, geneukan gauza bakarra, eta "traba" bat zena, kenduaz. "Horrela egiten ez dutenak, erresumatik irten eta berriro ez daitezela itzuli, eta aurkituak izango balira, 200 astinaldi emanaz erbesteratuak izan daitezela; bigarren aldian, belarriak ebakirik berrerbesteratuak izan daitezela; eta hirugarren aldian, bizitza guztirako, harrapatu edo heldu dituztenen esklabu izan daitezela, edo/eta galeretara zigortuak".

Ordutik aurrera gure Herriaren aurkako pragmatikak behin eta berriro agertuko dira eta zeharo guztia debekatuko digute... (gure jantziak, hizkuntza, nortasuna, lantzen genituen lan autonomoetan aritzeko aukera, etabar); FELIPE IIIak Belem (Portugal) herrian argitaratutako pragmatikak hitzez hitz dioen bezala:

"***...bere izena eta bizitzeko era betirako ezabatu eta ahaztuak izan ahal daitezela***" (ikus pragmatiken eranskina).

1749. urtean (XVIII. mendea), Gaztelako Kontseiluko Gobernadorea eta apezpikua ere bazen Vázquez Tabladak, Fernando VIaren agintaritzapean, ijito guztiak, bereizi gabe, ardena errealetan zarratzeko neurria hartzen du, emakumeak gizonezkoengandik banatuz, 7 urte baino gutxiagokoak beren amekin bakarrik utziz,... Honela, kontzentrazio eta hilketa kanpamendu nazien aitzindariak bihurtzen dira. 16 urte beranduago, bidegabekeria honekin amaitzeko borroken ondoren, (ijitoak ez ziren ahots asko agindu honen aurka jaso ziren) bizirik dirauten ijitoak askatuak izan daitezela lortzen da. Atxilotzea lortu ez zituzten ijitoekin batera (asko paioek babestuta) jarraitu ahal izan zuen Ijito Herriak bere erromesean.

XX MENDERA HELTZEN GARA

1942. urtean (XX mendea) Francok honela agintzen dio Guardia Zibilari: ***"Ijitoak zehazki begiratuko dira..."*** (ikus eranskina). Honez gain, leku berean hiru egun baino gehiago egotea debekatzen zien "***alfer eta gaizkile***"ei zuzendutako lege ezaguna aplikatzen zitzaien ijitoei.

Frantzian, Ijitoek, derrigorrezko hileroko berrikuspena izango duen agiri ezberdin bat eduki beharko dute legearen aginduz (***1960***).

1978. urtean JUAN DE DIOS RAMÍREZ HEREDIA gure lehengusuak, honako hau lortzen du Parlamentuan: aurrerago aipatutako aginduak indargabetuak izan daitezela goardia zibilaren barne araubidean eta atestatuetan "agitanado" hitza debekatua izan dadila, askotan gaizkile, zikin,... hitzen sinonimo bezala erabilia izandakoa.

BAINA JAZARPEN GUZTI HAUEN GAINETIK, GURE KULTURA MANTENTZEA LORTU DUGU ETA IJITO IZATEARI EZ DIOGU UTZI.

SEDENTARIZAZIO PROZESUA

XX. mendeko 60. hamarkadan gure Herriaren sedentarizazio prozesua hasten da Espainian: nahikoa denbora lehenagotik familia batzuk alde nekazal lurraldeetan kokatuz joan ziren, batez ere Andaluzian. (Europako beste herrialde askotan Ijito kopuru handi bat oraindik nomadak dira).

Nekazal lurraldeetako biztanleek hirietara egindako exodoa dela eta, alde batetik, landen industrializazioa dela eta, bestetik, etabar, ijito familiak hirietara heldu eta beraien baliabide ekonomikoen arabera ezartzen dira bertan: batzuk erdialdeko zonaldeetan; beste batzuk, gehienak, kanpoaldean, beraiek bezala baliabide ekonomikorik gabe aurkitzen diren hainbat familia paioren ondoan.

Guzti honek, bizitza sedentarioak dakarren gastu finko gutxieneko batzuen mantentzerako oinarri ekonomiko gutxi edo ezarekin batera (bizitza nomada izan duten familiei arraroa egiten zaiena), oraindik okerragoa den, hori posible baldin bada, beste ***jazarpen*** mota bat ekarri du: ***BAZTERKERIA, POBREZIA, TXABOLISMOA,...***

Bazterkeria eta gizarte kanporatzea, beste edozein pragmatika edo jazarpenek lortu ez dutena lortzen ari bait dira: familia osoak desorekatzea, gure balioak galdu araztea, hitz batean, beren izaera Ijito, txiro ala baztertuarena den

bereizten ez dakiten ijito asko ***kulturagabetu***. Gizarte fenomeno honek, hala ere, oraindik gaur egun ere hirietako Lumpenetan bizi diren guztiei eragiten die eta ez Ijitoei bakarrik.

GURE HIZKUNTZA

Gure hizkuntza **Romano, Romani, Romanes**-a da eta bost dialekto nagusi ditu, ijitoen bost talde etniko nagusiekin batera datozenak (era berean azpitalde askotan sailkatzen direnak):

- Manus Romanoa.
- Sinti Romanoa.
- Lobaris Romanoa.
- Kalderash Romanoa.
- Kalo Romanoa.

UNIÓN ROMANÍ gure federazioak darabiltzan datu estatistikoen arabera, munduan zehar 12 edo 13 milioi ijito daude eta, gutxi gora behera, berauetariko %90a Europan daude (11.700.000). Hauetatik, %80 inguruk arazorik gabe hitz egiten dute Romanoeraz, edozein dela ere beren dialektoa. Gertakari honek gure hizkuntzari ***HIZKUNTZA BIZI*** izaera ematen dio.

Bestalde, Indiako talde etniko handi bat gure herriaren parte den ala ez ikertzen ari dira, Banjara deiturikoak, 30 milloi pertsona inguru.

Rom hitza berria da. Ijitook 1971. urtean, Yul Bryner buru zela, Londresen ospatu zen Ijitoen 1. Munduko Kongresuan hartu genuen berau. Bertan zera adostu zen:

- "ROM herria" izena hartuko genuela, gizon askea esan nahi duena. Ordura arte, ezjakina arrazoi zela, ijito talde bakoitzak ez zituen besteak herri berberaren partaide bezala aintzat hartzen eta bakoitza zein famili taldeko kide zen, horren araberako izenak ematen zizkieten batak besteei.
- Gure bandera: marra zabal bi, urdina eta orlegia (gure sabaia izan den zeruaren oroimenez,urdina; eta gure lurra izan den belarraren oroimenez, orlegia), gurpil gorri bat erdian (munduan zehar eraman izan gaituen gurpila; isuritako odolaren adierazle, gorria; eta bandera indiarrak dauzkan beste radiorekin, gure arbasoen oroimenez).
- Gure himnoa, "Djalem, Djalem"a.

Romano hizkuntzak, gainera, elkar ulermena onartzen du. Zein dialektotan ari zaren berdin diola, arazorik gabe elkar uler zaitezke beste Ijitoekin. Ijitoen Nazioarteko Bileretan Romanoa izaten da hizkuntza ofiziala.

Espainian, azken 500 urteotan jasan izan dugun jazarpenaren ondorioz, Romanoa ia galdurik dago, lehenago esan dugun bezala, gure hizkuntza erabiltzea hilketa edo familiatik kanporatua izateko arrazoi bait zen.

Baliteke **sedentarizazio** prozesuak ere bere eragina izana. Hizkuntzaren erabilera, paioek uler ez zezatela nahi zen aldietara murriztuz joan zen.

Gaur egun pogadolekto bat da, apurtutako hizkuntza bat, latinaren gramatika bereganatzean beste dialektoekiko elkar ulermena apurtu egin bait da.

Hala ere, Euskal Herrian ia ezezaguna den dialekto bat hitz egiten da, ***erromintxela***, euskera eta kalderash romanoaren arteko loturatik sortua, eta Penintsulara alde honetatik sartu eta bertan ezarri ziren ijitoek erabiltzen zutena.

Kalé dor Kayikó-k dialekto honen inguruko ikerketa soziolinguistiko bat hasi zuen, Euskaltzaindia eta Euskal Herriko Unibertsitatearekin elkarlanean. Ikerketa honek, instituzioen aldetiko babes faltaren ondorioz bukatu ezin izan den arren, dialekto honen existentzia baieztatzen du. Gertaera honek aparteko fenomeno baten sorrera ekarri du, hizkuntza fusionatu ezezik, euskal ijito familia haien gizarte antolamendua aldatu ere egin bait zuten (Echeverria, Echepare, Berrio, Vega, Valdés,.. tarrak).

Hizkuntzaren berpiztearen inguruan, asko arduratzen gaituen gaia berau, eztabaida handia dago, neurri batean Euskal Herrian prozesua hasi zenean eman zenaren tankerakoa: kaloa ikasi, gure nagusiek ezagutzen dutena, baina berea duen gramatikarik gabekoa; romano estandarra, munduko beste ijitoekin komunikazioa ahalbidetuko diguna; ala romano-kaloa, bien arteko sintesia;...

Momentuz, kalo romanieraz hitz egiteko esku liburua bat daukagu, oso oinarrizkoa eta nahiko onargarria (Juan de Dios Ramírez Herediaren zuzendaritzapean Unión Romaní-k argitaraturikoa); hala nola romano estandarra ikasi duten ijito batzuk, eta romano hizkuntzara sarbiderako ikastaroak ematen dituztenak; eta hizkuntza berpizteko irriki handia.

HERRI IJITOAREN KULTURAREN ALDERDIAK

IJITOEN GIZARTE EGITURA

✓ Ijitoak familia maite du beste ezeren gainetik.

- Kontzeptua ***familia zabal*** bezala ulertzen da:
  - txikia: 75 kidera artekoa.
  - ertaina: 75 eta 200 kide bitartekoa.
  - handia: 200 kide baino gehiagokoa.

- Familia ijitoa:
  - ***Patriarkala*** da: aitaren aldetik jasotzen da oinordetza (zure famili taldeak komunitatearen barruan daukan "ohorea" oinordetzen duzu).
  - ***Piramidala*** da: botereak nagusienengandik gazteenenganako, eta gizonezkoengandik emakumezkoenganako norabidea hartzen du.
  - ***Patrilineala*** da: ondorengoak, familia ezberdinetako kideen arteko fruituak, aitaren familiari dagozkio linealki. Emakumea ere senarraren famili taldeko kide izatera pasatuko da, eskubide eta betebeharrei dagokionean, antropologian sorrerako famili taldearekiko "exogamia" izenaz ezagutzen dena.

- Familiak oso homogeneoak dira:
  - ***Antzerako ezaugarri fisikoak:*** "Endogamia"-ren eraginez, familia bereko kideen artean antzekotasun fisiko handia aurkitzen da. Izan ere, familia barnean ematen direnak ezkontzak ugariak dira, beste arrazoi batzuen artean, lehenago ikusi dugun bezala, "alabak galtzea" ekiditearren.
  - ***Izakera antzerakoak:*** Gure familiek gaztetxoak hezitzeko erabiliriko pedagogiaren eraginez ("gure familian arazoak honela konpontzen dira"…). Hori bultzakuko da, bai gazte batentzako bere errespetuzko nagusien antza izateak suposatzen duen ohoreagaitik, baita nagusi batentzako gazteak familiaren pausu onak jarraitu izanak suposatzen duen arrotasunagaitik ere. Horrela, ohizkoa da beren hizkeran horrelakoak erabiltzea: "…-lako familia bat da", batez ere ijito familiarteko harremanei begira (ezkontzak).

- Hiru botereak - legegilea, ekintzazkoa eta epailea- ijito familia bakoitzaren barne aurkitzen dira.
  - Legegilea eta epailea: zaharren esku dago.

* Ekintzazkoa: gazteen esku.

Lurralde geografiko berean bizi diren familia guztiak egituratzen dituena, Ijitoen Legea da.

BARNE EGITURA ETA ADIN TALDEAK.

- ✓ Barne egitura:

  - ❖ Familia bakoitza ***Adin Taldeetan*** antolatua dago.

    - ✓ Adin kronologikoa baino, zein adin taldetakoa izan garrantzitsuagoa da, adin nagusiagoko taldeak maila edo duintasun handiagoa izango duelarik.

  - ❖ Adin talde bakoitzari portaera sozial berezi bat atxekitzen zaio Ijito Gizartearen eskutik, adin nagusiagoko taldeek markatua izango dena.

  - ❖ ***Haurren*** adin taldearekiko ez dago eskakizunik sentzu honetan: Beren jokaerak ez du etorkizunean eraginik izango, ijito nagusia denean izango duen entzuteari dagokionez. Beren betebehar eta erantzunkizunak dituzten arren, talde hau biziki gainbabesten da.

  - ❖ Bigarren Adin Taldea ***gaztetxoena*** da: Dagokion familiaren arabera, jokabide berezi bat eskatzen hasiko zaie. Eskakizun hau adin talde nagusiagoengandik etorriko da. Eskakizun hauek betetzea, gaztetandik modu egoki eta garbian jokatzea, errespetuzko ti@ izatera iristeko beharrezko bizitzako ibilbidea da

  - ❖ Pertsona bat ezkontzen denean hirugarren adin taldean sartzen da, ***Ezkonduenean*** hain zuzen ere. Adin piramidean aurrera eginez, talde honi dagozkion eta bere gertueneko familiak zehazturiko jokabideak atxekiko zaizkio,

  - ❖ Bizitza ibilibide egoki, zintzo bat daramaten pertsonak ***osaba/izeba*** izatera iristen dira. Eurak dira aholkuak ematen dituztenak, familia barnean galdetzen dizkieten arazoak konpontzen dituztenak. Osaba bati beste familia batzuetako osaba ijito batzuek beren arazoak konpontzeko deitzen diotenean, "konpontzaile" lez ezagutuko dute. Osaba baten eskuhartzea eskatzen duenak, bere burua harek esandakoa betetzera behartzen du. Izebek ere eragin handia izango

dute familiaren barnean, nahiz eta "Kanpo Arazoetako Ordezkari" gisa jokatuko duena beti Osaba bat izango den.

- ***Badakien Osaba/Izeba:*** Ijitoen Legea eta gehiengoaren gizartea ezagutzen duena da (kultura akademikoa dauka). Aurpegi berri bat da, zeinen inguruan azken 20 urteotan gogoeta eginez ari garen. Beharbada, etorkizun hurbilean, gizarte egituran maila gorenago bat beteko du, bere prestakuntza akademikoak adimen maila altuagoa eta arazoekiko ikuspegi zabalago bat eskeintzen bait dizkio.

IJITOEN LEGEA.

- Soilki Ijitoen arteko elkarbizitza da aginpide. Berton garrantzitsuak dira:
  - ✓ Emandako hitza.
  - ✓ Gure nagusiekiko eta beren erabakiekiko errespetua.
  - ✓ Elkarlaguntza.

  Ijitoen arteko arazoak Osabek konpontzen dituzte, inoiz ere ez paioen auzitegiek.

- Ijitoen Lege bat hautsia denean, kasu bakoitza, arazoak barne hartzen dituen familia/etako adinduek epaitua eta aztertua izaten da eta, kasu batzuetan, hirugarren pertsona neutral batek ere bai, *konpotzaile* gisan. Hauek erabaki bat ebatsiko dute eta dagozkien familiak/ek eztabaidarik gabe betea izango da. .
  - ✓ Kasu bakoitza ezberdina da eta ***sorturiko ondorioak*** baloratzen dira, (batzuetan mindua kaltegile bihur daitekeelarik).
  - ✓ Kasu bakoitzean familia ***osoa*** barne hartzen da, lege-haustearen jabe den gizabanakoa baino.

- Kasu gehienetan, Ijitoen auzi-erabakiak erbesteratze mota ezberdinetara mugatzen dira, gaitz handiagoak ekiditeko.
  Odol jarioa egotekotan, erbesteratzea familia handi osoarentzako eta bizitza osorakoa izango da.

IJITOEK BURUTUTAKO LANA

Betidanik autonomia pertsonalarekin erlazionaturik egon da: Familia mantendu eta beroni denbora dedikatu ahal izateko lana egiten izan da.

Horrexegatik, romanoeraz, "lan egin" ordez "kerav buche" (gauzak egin) esaten da. Gazteleraz "buscarse la vida" esamoldea erabiltzen da. Lanarekiko

kontzepzioan ez da "gizartearekiko betebeharrik" ageri. Familiarekiko betebeharra da.

Bizi izan dituzten inguru eta egoera ezberdinetara egokitu izan dira beti beren lanak burutzeko orduan. Biofiliaren printzipioa ezarri da inguruarekiko: inguruarengandik bizitzen da baina transformatu gabe.

Hori dela eta, lanbideak oso ugariak izan dira, eta garai eta toki bakoitzaren araberakoak.

- ✓ Artisau handiak: zilargileak, saskigileak, artistak,…
- ✓ Erraztasuna merkataritzarako, traturako, elkartrukerako,…
- ✓ Aldizkako lanbideak aprobetxatzen dira.
- ✓ Zaldigintza eta beste animali batzuekin erlazionaturiko lanbideekin harreman estua.
- ✓ Gaur egun garatuenak hauek dira: Salmenta mugikorra eta txatarra bilketa.

Ijitoak lanarekiko duen kontzepzioaren ezaugarri bat, egunean egunekoa bizi duela da: Nahikoa irabazitakoan familiarengana itzultzen da. Ez dago etorkizunarekiko aurreikuspenik, ezta ondasunak biltzeko zaletasunik ere (bizimodu nomadarrean beharrezkoak ez zirenak).

"Aurrerapenak" bizimolde hauei ateak zarratuz dijoazkio, pixkanaka. Hori dela eta, ijitoak gure etorkizuna planifikatzen hasi beharko dugu. Hemendik, ***hezkuntza akademikoak*** hartzen duen garrantiza.

OHITURAK EDOTA KULTURAREN ALDE AIPAGARRIAK

- ♦ Eskakizuna (Ijito gaztetxo baten ezkontza eskaria): Neska eta mutil ijito biek ezin dute elkarrekin neska-mutil moduan atera eskakizunik egon ez bada
- ♦ Ijitoen ezkontza.
- ♦ Erlijiotasuna, jarraituriko erlijioa jarraiturik ere, jainkozkotasunarekiko sinesmena.
- ♦ Dolua: Lutoz egonik ez da musikarik entzuten, tabernetan sartzen,…
- ♦ Sukaldaritza: Oso aberatsa koipeari dagokionez, miru belarrarari, kafeari,…
- ♦ Musikarekiko berebiziko sentsibilitatea, nahiz eta bizi garen gunearen arabera, tendentziak ezberdinak diren.
- ♦ "Aldarrikaketarako" espiritu gutxi: Ezbeharren aurrean, "norbere eskubideengatik"borrokatu baino, nahiago dugu tokiz aldatu.Poco espíritu "reivindicativo": ante las adversidades, en vez de "luchar por sus derechos", preferimos cambiar de lugar.

Aipatu beharra dago herri ijitoak nortasun sentimen handia duela, eduki etnikoak oso bereiztuak badira ere. (Gune batetik besterako ijitoen arteko ohitura zehatzen artean ezberdintasun handiak daude).

AZALDUZ DOAZEN JOKABIDE BERRIAK

- Ezkontzeko adina atzeratuz doa (batazbesteko, 17-18 urte).
- Seme-alaba kopurua gutxituz doa.
- Gutxieneko etxe-administrazio bat ageri da.
- Lege normalkuntza ia osoa ageri da (dokumentuak,…).
- Eskolaratze adina gero eta txikiagoa da (2-3 urte gure komunitatean), eta eskola bizitza luzatuz.
- "Aintzinako lanbideak" ez diren beste batzuetara dedikatzen diren ijitoak ugarituz doaz.
- ...

ALDAKUNTZAK BEHARREZKO DIRENAREN KONTZIENTE GARA.

BAINA DUDARIK GABE BURUTU BEHARREKOAK DIREN ALDAKUNTZA KULTURALEK, GEURE HERRIARENGANDIK SORTUAK BEHAR DUTE BETI.

GU GEU IZANGO GARA PERTSONAIA NAGUSIAK.